

²² *Opys tserkvey y umenyu epyskopyu Vladymyrskoy, sostavlenneya pry peredache etoy epyskopyu Yrattyuu Potyuu, 11 aprelya 1593 h., // AYuZR, ch. 1, t. 1. Akty, odnosyashchiesya k ystoriyu pravoslavnoy tserkvy v Yuho-Zapadnoy Rossyy (1481-1596 hh.), red. N. Yvanysheva, Kyiv, p. 371-375.*

²³ Tsynkalovsky, O., *Materialy do arkheolohiyi Volodymyrskoho povitu*, in: "Zap. Nauk, t-va im. T. Shevchenka", Lviv, 1937, pp. 198.

²⁴ Włodzimierz, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1897, v. 171.

²⁵ Tsynkalovsky, O., *Materialy do arkheolohiyi Volodymyrskoho povitu*, pp. 207.

²⁶ Balinski, M., Lipinski, T., *Starozytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, pp. 870-871.

²⁷ Balinski, M., Lipinski, T., *Starozytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, pp. 875.

²⁸ Tsynkalovsky, O., *Stara Volyn i Volynske Polissya: Krayeznavchyy slovnyk. Vid naydavnishykh chasiv do 1914 r.*, Vinnipeg, T-vo "Volyn", 1984, v. 1, p. 226.

²⁹ Balinski, M., Lipinski, T., *Starozytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, pp. 524; Teodorovych, N., *Horod Vladymyr Volynskoy hubernyy v svyazy s ystoriyei volynskoy yerarkhyy: Istorycheskyy ocherk*, Pochaev: Typohr. Pochaevsko-Uspensko Lavry, 1893, p. 226.

³⁰ Balinski, M., Lipinski, T., *Starozytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, pp. 870-872.

³¹ Balinski, M., Lipinski, T., *Starozytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, pp. 874-875; Tsynkalovsky, O., *Stara Volyn i Volynske Polissya: Krayeznavchyy slovnyk. Vid naydavnishykh chasiv do 1914 r.*, p. 226.

³² Balinski, M., Lipinski, T., *Starozytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, pp. 874-875; Tsynkalovsky, O., *Stara Volyn i Volynske Polissya: Krayeznavchyy slovnyk. Vid naydavnishykh chasiv do 1914 r.*, p. 242-244.

ке, однак насправді вів подвійну гру та підтримує тісні взаємини з польським керівництвом.

Ключові слова: Молдавія, Кримське ханство, Османська імперія Б.Хмельницький, Лупу, козаки, орда, дипломатичні відносини, коаліція.

Liliia DROBINA
(Chernivtsi)

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN-MOLDAVIAN RELATIONS IN 1650

The current article analyzes the situation in Ukrainian-Moldavian relations by way of studying diplomatic relations in the region.

Moldavian principality played an important role in developing the Liberation war of the Ukrainian people in the mid-seventeenth century and formation of the Ukrainian statehood. Among the factors that determined the Cossack elite interest in rapprochement with the Moldavian prince, the desire to bring it to the anti-Polish coalition occupied the most important place.

The events of 1648 in Ukraine radically changed the plans of all interested parties. The Cossack-Polish battles in 1648 clearly showed the growing influence of the Tatar factor in the region. Rzeczpospolita actively participated in creation of the anti-Turkey alliance. The development of Ukrainian-Moldavian relations depended on the ability of neighbors to establish diplomatic relations. Even distant Moscow-Polish relations had impact on the Ukrainian-Moldavian politics.

The Polish diplomats tried to divide the Ukrainian-Moscow alliance. Preparation for war with Muscovy continued in the level of diplomatic services. Adam Kysil, as the representative of the Polish parliament, was sent for talks with Bohdan Khmelnytskyi.

However, the danger for Ukraine increased due to the fact that tycoons had a faithful ally that was the Moldavian master. That is why Khmelnytskyi rushed to protect their borders from outside Moldavia by dissolution of the union of the principality with Poland and converting it to his ally.

The Moldavian principality was not able to play an independent role in the conflicts between its neighbors, but it was important for the fighting sides to be in control of it due to strategic and territorial considerations.

Keywords: *Moldavia, Crimean Khanate, Ottoman Empire, B. Khmelnytskyi, Cossacks, Lupu, horde, diplomatic relations, coalition.*

Проблема геополітичних змін, спричинених національно-визвольною революцією українського народу середини XVII ст., завжди викликали гострий інтерес істориків. Зокрема, спробу її розв'язати робили у своїх наукових розвідках і М.Грушевський¹, і В.Голобуцький², і В.Смолій та В.Степанков³. Українсько-молдавські відносини названого періоду досліджували А.Жуковський⁴, М.Мохов⁵ та

УДК: 94(477) "1650"

© Лілія ДРОБІНА
(Чернівці)

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКИХ ВІДНОСИН У 1650 р.

У статті йдеться про встановлення дипломатичних стосунків між Україною і Молдавією в період національно-визвольної революції Б. Хмельницького на початку 1650-х рр. Близькими сусідами України в Придунайському регіоні були православні Молдавія та Валахія і протестантська Трансильванія. Усі вони перебували водночас у васальній залежності від Османської імперії і в близьких стосунках з Річчю Посполитою. Господар Молдавії Василе Лупу особливо тісно співпрацював з польським урядом і перебував у близьких родинних стосунках з литовським гетьманом Я.Радзивіллою. І хоча Лупу висловлювався за приятні стосунки з потужним сусідом, яким стало в цей час Військо Запорозь-

ін. Місце Буковини у налагодженні взаємовідносин між козацькою Україною і Молдавським князівством простежується у колективній монографії чернівецьких науковців “Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.)”. Досить значну кількість фактичного матеріалу подано в документах статті є аналіз ситуації, що виникла на українсько-молдавському напрямку, шляхом детального вивчення дипломатичних взаємозв'язків в регіоні.

Молдавське князівство відіграло важливу роль у розгортанні національно-визвольної революції українського народу середини XVII ст. та формуванні української державності. Серед факторів, які визначали зацікавленість козацької верхівки у зближенні з молдавським князем, найбільш вагоме місце займало бажання залучити цю невелику, але важливу з точки зору геополітичних розрахунків, державу до антипольської коаліції. Адже війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького порушила спокій не тільки Речі Посполитої, а й безпосередньо чи опосередковано торкнулася всіх сусідніх держав. Зокрема, вона збурила давні проблеми на прикордонному просторі між Молдавією і Польщею. Щоправда, воєнні дії 1648-1649 рр. зачіпали лише порубіжні території. Молдавський літописець Мирон Костін писав: “Здригнулися тоді всі навколишні землі від несподіваного бентеження Лясського королівства. Однак наша земля ... ще кілька років після того, як повстав Хміль, перебувала у спокої”⁶. Тільки починаючи з 1650 р. Молдавія виявилась втягнутою у вир непримиренних суперечностей.

У цій боротьбі Молдавське князівство як сателіт Османської імперії брало участь на її боці разом з іншими підкореними землями – Кримським ханством, Волощиною і Трансильванією, однак найчастіше виступало проти них. З чим це пов'язано? Чому васали не об'єдналися проти свого сеньйора – Туреччини і не позбавились маріонеткової залежності? Як виявилось, недруг у кожного з них був свій, а союзників вони шукали у таборі ворогів свого ворога. Молдавія не була винятком, проте у цьому протистоянні вона залишилась одна, зробивши ставку на польський табір.

Події 1648-1649 рр. в Україні розвивалися надзвичайно стрімко не тільки для козацької старшинської верхівки, але й для володарів сусідніх держав. Близькі перемоги українського війська над Польщею змусили молдав-

ського господаря Василе Лупу в жовтні 1648 р. з великими почестями прийняти українських послів і погодитися на їх домагання: не пропускати в Молдавію поляків, потопивши для цього всі пороми на річці Дністер⁷. Звісно, це було зроблено не з симпатії до козацького повстання, а під тиском зростаючої української сили. Насправді Лупу, залишаючись вірним польським союзником, чинив різні перешкоди козакам, перехоплював кореспонденцію гетьмана з турецьким двором і передавав полякам. Тому Б.Хмельницький у своїх листах до султана скаржився на господаря і навіть пропонував замінити правителя Молдавії. Недоброзичливе ставлення молдавського володаря до повстання створювало для України ризиковане становище, позаяк лівий фланг опинився під загрозою удару. Тому козацьким командуванням і було вирішено зробити Молдавію своєю союзницею⁸.

Спочатку гетьман спробував дипломатичним шляхом зацікавити Молдавію у військово-політичному союзі з козацькою Україною, але Лупу ухилився від прийняття рішення: боярська верхівка князівства остерігалася Польщі й постійно відхиляла цю пропозицію⁹. Зрештою, було вирішено змінити тактику і все-таки підштовхнути господаря до співпраці, а бояр зробити поступливішими. В політиці примусового впливу на Лупу гетьману допоміг конфлікт між Кримським ханством і Молдавією, який розгорівся навесні 1648 р.¹⁰.

У результаті перших навальних наступів козаків навесні 1648 р. увесь цвіт польської армії, в тому числі й обидва гетьмани Миколай Потоцький та Мартин Калиновський, опинилися в татарському полоні й змушені були чекати, поки за них заплатять. Знаючи, що без гетьманів польське військо досить вразливе і війна може бути завершена повною перемогою козаків, кримський хан Іслам-Гірей все-таки зробив благородний жест, подарувавши свободу коронному гетьманові. Цим він ще раз підтвердив істину: кочові племена використовували осілі народи як джерело для збагачення і їх цікавило продовження війни, а не укладання миру. Адже османський ринок постійно потребував великої кількості рабів, якими за ісламським правом могли ставати лише люди з “країни війни”, тому кримські кочовики змушені були взяти на себе функцію професійних вояків¹¹.

Свою роль у визволенні Миколая Потоцького відіграв і князь Василе Лупу. Він не тільки

енергійно клопотався перед ханом про звільнення коронного гетьмана, але й допомагав тому у влаштуванні переїзду додому, демонструючи свої пропольські настрої. Звістка про це неприємно вразила Б.Хмельницького, адже в молдавському князеві він хотів бачити потенційного союзника.

Бажання укласти союз з Польщею у Лупу з'явилося не за один день. Ще з середини 40-х рр. XVII ст. він почав поступово відходити від османської лінії у зовнішній політиці. Першим проявом цього став шлюб старшої дочки Марії з литовським магнатом Янушем Радзивілом у 1645 р. За дозвіл на це весілля Лупу змушений був відправити до турецького султана в заручниці молодшу доньку Руксандру (Розанду). Що ж змусило хитрого і обережного господаря піти на такий ризикований політичний крок? Ймовірно, що однією з причин була складна міжнародна обстановка. Зокрема, після довготривалого протистояння почалось деяке зближення московського і польського керівництва з огляду на появу спільних ворогів – Кримського ханства і Османської імперії та формування анти-турецької коаліції. У 1646 р. князь Радзивілл запропонував приєднатись до майбутнього союзу і своєму тестеві. Це був шанс для Молдавії: спираючись на могутніх союзників? Московське царство і Річ Посполиту, зміцнити свої позиції перед давніми ворогами Валахіїю і Трансільванією.

Події 1648 р. в Україні кардинально змінили плани всіх зацікавлених сторін. Лупу не відчув вчасно формування нового співвідношення сил у регіоні, і правлячі кола Молдавії без роздумувань підтримали сторону Речі Посполитої, вважаючи, що козацьке повстання буде швидко придушено. Крім того, вирішальну роль відіграла солідарність з польським панством та страх перед впливом визвольної війни українського народу на молдавських селян, незадоволених скрутним соціальним становищем.

Козацько-польські бої 1648 р. яскраво засвідчили зростання впливу татарського фактора у регіоні. В період Зборівського примирення 1649 р. союзники козаків татари повертались у свої землі, а буджацькі і частина кримських татар пішли через Молдавію, де похапцем грабували населення. Обтяжені рабами й полоненими з польської землі, зупинилися вони біля села Братуляни на березі річки Резини. Ординці були впевнені, що по-

кинувши польську землю, на молдавській перебувають у повній безпеці. Крім того, васальна залежність Молдавії від Туреччини, близькість до Кримського ханства додавали їм безтурботності.

Чутки про пограбування татарами молдавських маєтків спричинили виступ господаря проти них. Досить швидко зібралось військо, бо “народ молдавський за своєю вдачею охочий до здобичі”¹², і вирушило проти грабіжників. Але, як відзначає хроніст, це був недуманий крок. З одного боку, несподіваний напад дав можливість розгромити татарське військо і завдати йому значних втрат. “Загинуло тоді дуже багато татарви. Наші відбили у них і здобич, і рабів”, – пише М.Костін¹³, яких Лупу “розіслав по монастирях, і роздав деяких торговим людям”¹⁴. Однак цим своїм демаршем господар надав польській стороні непряму військову допомогу, що посилювало обурення кримського хана.

Розгромлені татари без здобичі і полонених повертались до Буджака. Кримська верхівка, роздратована діями молдавського господаря, взялася зводити з ним рахунки через свого сеньйора. До Стамбула було відправлено докладне повідомлення про події, а господаря Васіле і усю Молдавію названо зрадниками. До тих володарів, які правили вже досить давно, ставлення у турецьких властей було підозріле. Тому за такий вчинок султан дозволив ханові вільно грабувати Молдавську землю. Так татари отримали можливість не тільки помститися за завдані їм втрати, але й покарати Лупу за його зверхність¹⁵.

Хоча господар Васіле після цієї події дуже обережно ставився і до султана, і до хана, колесо татарської помсти було запущене. Їхні спокійні слова-звертання приспали пильність Лупу. Крім того, візир хана Сефер Кази-ага у листах запевняв “ніби й в гадці не має ані хан, ані їхня старшина помститися за страждання, яких зазнали татари на їхній землі”¹⁶. Однак прихована ворожнеча приносить ще більше лиха.

Отже, довкола молдавської справи зав'язувався тугий вузол інтриг: Кримське ханство – Молдавія – Україна, а згодом Польща – Росія – Україна. Розглядаючи ці відносини, мимоволі звертає на себе увагу присутність ще одного надзвичайно важливого гравця – Османської імперії.

Б.Хмельницький підтримував тісні стосунки з Туреччиною і навіть не відкидав думки

про прийняття васальної залежності. На південно-західному кордоні України була ціла група держав, які хотіли утворити федерацію південнослов'янських і неслов'янських народів під протекторатом Туреччини: князівства Трансильванія, Валахія, Молдавія. Трансильванський князь Дердь I Ракоці запропонував і Б.Хмельницькому приєднатися до цього союзу. Гетьману сподобався задум, хоча він вважав його досить складним для реалізації. Втіленню ідеї в життя перешкоджали дві основні причини: по-перше, одвічний релігійний антагонізм християнського та мусульманського світів; по-друге, несталість та невпевненість турецьких васалів – татар. Їх військо було необхідне для успішного розгортання бойових дій, але гетьман остерігався, що “вони його покинуть, саме тоді, коли поляки щось задумують”¹⁷.

Практика постійного обміну українських і турецьких посольств була започаткована ще у 1648 р., коли до Стамбула прибула козацька делегація на чолі з “чистокровним татариним” полковником Філоном Джеджалієм, який добре володів турецькою мовою. Успіхи посольств приносили користь обом сторонам. Так, в султанській грамоті від 06.11.1650 р. козаків запевняли, що в разі потреби вони можуть розраховувати на допомогу Туреччини. “Якби звідкись неприятель з'явився, – писав султан, – нам знати давай же, скільки б війська не потребували, зразу ж готові дати”¹⁸. За свою підтримку Порти просила тільки одного, щоб козаки не нападали на її володіння “від вашого всього війська ні один любо морем, любо полем, нашому цисареві в панстві його жодної шкоди не було”¹⁹. У відповідь Б.Хмельницький відправив до Константинополя своїх послів Антона Ждановича і Павла Яненка-Хмельницького, які, як бачимо з пізнішої грамоти султана від грудня 1650 р., добились певних успіхів. На підтвердження дружнього ставлення до козаків султан направив рескрипт кримському хану: “Щоб очі і вуха його завжди були відкриті стосовно Польщі” і щоб він у разі необхідності негайно допомагав своїм військом Б.Хмельницькому²⁰.

Ідея утворення антитурецького союзу також мала своїх прихильників. Активну участь у його створенні взяла Річ Посполита, а членом альянсу бачила Кримське ханство. 40-ві роки XVII ст. характерні претензіями кримського хана на більш самостійну політику, що проявляється в частковій непокорі наказам сюзерена. В 1648 р. після смерті султана Ібра-

гіма на престол зійшов 7-річний Мехмед IV Авджі, і країна поринула в безодню придворних інтриг. На період досягнення султаном повноліття хан надіявся, що йому прийде запрошення зайняти, хоч би і тимчасово, турецький престол. Адже за османськими законами вважалося, що у випадку припинення чоловічої лінії Османської династії її місце посядуть Герей як єдині представники вищої за степовими канонами династії Чингізів [10, с.239]. Польща вирішила використати це незадоволення хана. Вже на початку весни 1650 р. західні газети писали, що кримський посол прибув до Варшави і привіз пропозицію союзу проти Порти. У польських зведеннях є такі записи: “Я [кримський хан. – Л.Д.] з королем польським помирився, кому він неприятель, тому і я неприятель, ми собі навзаєм присягли”²¹. Але попри все від союзу з козаками теж не відмовлявся: “якби король [польський. – Л.Д.] на них [козаків. – Л.Д.] став наступати, то кримський цар їх не видасть, піде війною з козаками разом на Польську землю”²². Кримський хан дотримувався політики сидіння на двох стільцях: полякам обіцяв мир та дружбу і козакам те ж саме.

Москва також не залишалася осторонь цих подій і в березні вклинилася в трикутник Кримське ханство – Україна – Польща. До активних дій царський уряд підштовхнула реальність протурецької політики Б.Хмельницького, хоча ідея утворення антитурецької ліги під зверхністю Москви теж була гетьману до снаги. Розвиток українсько-молдавських стосунків залежав тепер від уміння сусідів налагоджувати дипломатичні взаємини. І навіть далекі московсько-польські відносини мали резонанс на українсько-молдавську політику.

Б.Хмельницький, запевняючи московського царя у своїй прихильності, неодноразово підбивав його розірвати перемир'я з Польщею, і якби “цар [московський. – Л.Д.] почав війну з ляхами, то вони, козаки, стали б у ній на розрив з Польщею”²³. Та монарх не готовий був здійснити ні такий кардинальний хід, ні категорично відмовити. Щоб утримати козаків від рішучих дій у турецький бік, вирішено було пошукати привід для майбутньої польської війни. Тому в червні 1650 р. московське посольство на чолі з братами Пушкіними прибуло до Варшави з претензіями “за образи царської гідності, завдані їй помилками в титулах, в писаннях до московських урядів,

і нечемними висловами в різних книгах, друкованих в Польщі²⁴, вимагало вибачення, а інакше мир між Росією і Польщею буде розірвано. А тому може відбутися приєднання до ворожого табору, і не останню роль тут відіграють козаки, які шукають протекції московського царя, та польська опозиція з сенаторів і шляхтичів, ображених королем. Чутки про незгоду і розруху в Україні – це, мовляв, лише поголос, при потребі козацьке військо підніметься у повному складі під московською рукою.

Це означало появу перед Польщею нового противника. Польському уряду вдалось шляхом різних поступок відхилити цей ультиматум, але було зрозуміло, що Росія в будь-який момент може відкрити новий фронт. Така небезпека змушувала уряд Речі Посполитої тримати в резерві значні військові сили, які за інших умов могли бути повернуті проти України.

Польські дипломати намагались роз'єднати українсько-московський союз. Восени 1650 р. в Москву прибув посол з Варшави Альбрехт Пращмовський з пересторогою, що козаки готуються до війни з Росією. На це бояри Посольського приказу відповіли, що самі поляки підбурюють інші держави, зокрема Крим, до нападу на царство, а козаки є піддані Польщі і будь-які їхні виступи – це проблема самої Польщі²⁵. Вбити клин між Москвою і козацькою Україною в цьому посольстві не вдалось.

Подібну політику польські дипломати проводили і в Туреччині, використовуючи представників інших держав при султані. У жовтні 1650 р. австрійський резидент у Константинополі Шмідт повинен був на засіданні дивану звернути увагу на те, наскільки небезпечну гру затіває Туреччина, допомагаючи козакам і татарам²⁶. Робився акцент і на тому, що гетьман козаків Б.Хмельницький – православний і при потребі легко може очолити боротьбу підкорених православних балканських народів проти Туреччини.

Для заспокоєння московських претензій польські правлячі кола вирішили використати саме козаків, закликаючи їх до спільного походу. Б.Хмельницький після Зборівського договору 1649 р., щоб показати свою лояльність, був готовий підтримати Польщу у будь-яких військових починаннях, лише б подальше від України. Але тут він опинився перед вибором противника – Польща чи Московщина. Гетьман, пов'язаний з обома сторонами умовами договорів, реальним противником все-таки вважав Річ Посполиту.

Як виявилось, крім Польщі, війни з Росією хотіли і кримські татари, щоб поквитатись з донськими козаками. Ще у 1646 р. московський цар для припинення наступів татар на свої південні території прислав донським козакам підкріплення – “загін астраханських людей і із Воронежа вільних охочих людей 3 тис.”²⁷. Скориставшись цим, “донці” організували пограбування кримських і турецьких міст на Чорному морі. А в 1649 р. в момент зайнятості ординців походом з Б.Хмельницьким, завдали кілька ударів на незахищені кримські землі, і розлючені татари вимагали реваншу. Гетьман намагався триматися осторонь цих суперечок і вичікував, як будуть розгортатись події далі. На лист кримського хана від 15.08.1649 р. все-таки наказав збирати військо з 3 тис. козаків на чолі з Тимошем Хмельницьким. Але приготування проходило дуже повільно, що можна було трактувати як ухилання від походу. За цей час кримський хан встиг отримати подарунки від донських козаків і відмінив похід. Можливо, саме це зволікання і стало одним з факторів погіршення відносин між Козацькою державою і Кримським ханством у 1649 р.

Підготовка до війни з Московським царством продовжувалася вже на рівні дипломатичних служб. Від польського сейму було направлено Адама Кисіля для переговорів з Богданом Хмельницьким. Кримський хан, у свою чергу, відправив послів у двох напрямках – до Варшави і Чигирини. Польського короля він закликав підтримати напад на Москву, а “коли не може сам іти, нехай вишле литовське військо”²⁸. 04.08.1650 р. ханський посол доставив гетьманові грамоту, в якій Іслам-Гірей вимагав негайного виступу козацького війська на Москву. 26.08.1650 р. козацькі війська повинні були зустрітись на кордоні з ордою султан-калги. І якщо полякам обіцяно нові землі, “тільки Астрахань візьме хан собі”²⁹, то козацькому війську було поставлено ультиматум: у разі відмови мир буде розірвано. “Якщо не підете [на Московське царство. – Л.Д.], – писав хан, – тоді нам велике братство розірвати”, “приятелі і союзні кінці”³⁰. Про цей ультиматум Іслам-Гірей через свого посла Мехмеда Казі-аталика поставив до відома і польського короля. Та ці зазіхання татар і поляків не входили в плани Хмельницького, адже Москва залишилась тим резервом, який рано чи пізно планувалось втягнути у війну з Польщею. Тому відмовля-

ючись від війни з Москвою, він був змушений шукати альтернативу, чим зайняти татар, “які не хотіли вертати без здобичі”³¹.

Крім того, політична ситуація для України погіршилась у зв'язку із звісткою про смерть 9 серпня 1650 р. польського коронного канцлера Ю.Оссолінського. Б.Хмельницький опинився у дуже складному становищі, оскільки саме канцлер разом з А.Кисілем дотримувався політики мирного співіснування двох націй – польської і української – в одній державі. Магнати з партії війни на чолі з Я.Вишневецьким і М.Потоцьким намагались повернути втрачені в Україні володіння і на увесь голос вимагали якнайшвидшої розправи з непокірними українськими “холопами”. В інструкції на сеймики король називав Хмельницького “запеклим і заприсяженим на загибель Речі Посполитої ворогом”³², який зв'язується з Туреччиною і Швецією та викликає селянські повстання проти шляхти. Сейм 1650 р. виніс рішення про набір 54-тис. війська, а також про скликання посполитого ополчення. Таким чином у Речі Посполитій підготовка до нового наступу набувала швидких обертів.

У збиранні війська М.Потоцьким під Кам'янцем-Подільським Б.Хмельницький побачив загрозу для козаків і це викликало його занепокоєння. Водночас саме цим можна було мотивувати відмову від походу на Москву разом з ханом: “Вони [українці. – Л.Д.] непевні своїх відносин до Польщі, непевні спокою на Україні і не можуть її кидати незабезпеченою”³³.

Однак небезпека для України зростала з огляду на те, що магнати мали вірного союзника в особі молдавського господаря. Хитрий політик Василе Лупу за допомогою Польщі сподівався заволодіти Валахією. Тому Хмельницький поспішив захистити свої кордони з боку Молдавії шляхом розірвання союзу князівства з Польщею та перетворення його у свого спільника.

Найбільше турбувала польських, московських, австрійських, ватиканських та інших політиків вірогідність утворення досить сильного противника: Козацька республіка з Молдовою, в союзі з Кримом, з підтримкою Туреччини і її васалів. Тому всі навколишні сусіди пильно стежили за цими подіями.

Для ефективного розв'язання на користь України заплутаного клубка міжнародних суперечностей і було здійснено похід у Мол-

давію. Хто був його ідейним натхненником: татари чи козаки – й досі викликає суперечки, оскільки у кожній із сторін були свої мотиви.

Польські джерела вказують на особу гетьмана Б.Хмельницького. Саме він переконав посланця хана Нуредіна, що похід проти молдавського господаря В.Лупу, який славився своїм багатством, був би куди вигіднішим, ніж сповнений небезпеки напад на Росію. М.Голінський відзначав з цього приводу, що Б.Хмельницький хану “іти на Росію відрадив ... бо руські тримають наготові своє військо, умовляв вдарити на Молдавію... багату країну, яка давно не знала війни і спустошень”³⁴, а після чого “вдарили би на ляцький обоз”, – продовжує опис цих подій у статейному списку Арсеній Суханов³⁵.

У козацьких старшинських колах ініціативу походу на православну Волощину вирішено було перекласти на татар. Козаки виступили з ними тільки як союзники. Гетьман вже у дорозі писав у листі до М.Потоцького, що тільки збирання ним польського війська на українському кордоні спровокували такі дії. Якщо Потоцький планує виступити, то нехай він має на увазі, що “гетьман з усім військом і з кримськими людьми піде на нього і воюватиме Польську землю, як попереднього разу [1648 р. – Л.Д.]”³⁶.

Татари, у свою чергу, вину за похід переклали на Польщу. Про це хан писав листи султану, польському королю і навіть Потоцькому. Хоча адресати протилежно різні, але зміст листів майже однаковий: татари готові до походу на Москву, отримали наказ повертати назад. Гетьман, бачачи скупчення польського війська на українсько-польському кордоні, не відчував себе в безпеці, але й виступити відкрито проти поляків не міг. Тоді татарське військо, яке не зивикло повертатись без здобичі з походу, нагадало своїм мурзам про великі кривди, яких вони зазнали рік тому на Молдавській землі, де вирішили відпочити 3-4 дні. “При таких мстивім характері калга не міг їх стримати і відпустити самих, тому і пішов разом з Ордою, щоб вона не занадто знищила край”³⁷. Татарське військо після скасування походу на Москву випросило у хана цей похід на Волощину.

В Молдавії дотримувалися думки, що ця біда їх зачепила за те, що “занадто трималися поляків”. Лупу в листі до Потоцького писав: “за свою зичливість і прихильність до поляків у козаків отримав цю війну”³⁸.

Літописець М.Костін зробив єдино правильний, на нашу думку, висновок, що все це “гарцювання татар з Москвою було єдиним бажанням приспати пильність” В.Лупу. Рішення це визрівало майже впродовж року: татари прагнули відплатити господареві за втрати, що їхні орди зазнали від молдаван у Братулянах, а козаки горіли бажанням вкортити йому зухвалість. Б.Хмельницькому не подобалася активна політика Лупу на боці Речі Посполитої, і багато козаків різних полків оповідали, що гетьман пішов воювати Волоську землю, бо волоський господар був польським прислужником, “викупив польських гетьманів з Криму”³⁹. Це й було причинами війни.

Молдавський літописець з повною впевненістю пише: “Хан повідомив Хмеля, щоб той готувався до походу на господаря Василя. А коли прийшов калга-султан, то Хміль з усім військом уже був готовий до походу”⁴⁰. В той же час М.Грушевський вказує, що звернення війська на Молдову “се було для всіх повною несподіванкою”⁴¹.

І ще один момент у цій події цікавив усіх – яку роль Османська імперія відводила собі? У Польщі висувалась версія про існування наказу султана ханові розправитися з Василе Лупу, і похід стався за згодою Царгорода. Якщо пов’язати тодішні події 1650 р.: посольство Порти до Хмельницького і від Хмельницького до султана в половині серпня, похід на Молдавію наприкінці серпня і толерантне ставлення до цього Туреччини, то можна стверджувати щодо правдивості цих припущень. Папський нунцій І.Торрес у своїх реляціях від 17.09 і 24.09.1650 р. підтверджує це, переповідаючи чутки, що Б.Хмельницький дістав інвеституру (право) на Молдавське господарство, напевно, через своїх послів, відправлених до Порти, і тепер завойовує його для себе. Цю думку продовжував і Ракоці: гетьман поскаржився султану на господаря, що “він немовби більше підтримує Польщу, ніж Порту і тому Хмельницькому дано від Порти призначення на господарство”⁴². Турецький султан намагався відірвати молдавського господаря від союзу з Польщею і тому не заперечував проти походу козаків і татар на Молдавію.

Але є й джерела, які вказують, що напад на Молдавію відбувся без згоди Туреччини. Австрійський посол у Царгороді доносив цареві 10.10.1650 р., що турецький двір дуже

стурбований звісткою про козацькі воєнні дії на підвладній йому території. Посли Хмельницького теж не могли нічого пояснити, адже похід на Волощину був здійснений без попередньої дипломатичної підготовки. М.Грушевський був упевнений, що цей похід був несподіванкою не тільки для його послів, козацької старшини, а й самого Хмельницького⁴³.

Отже, невелике князівство Молдавія спричинило бурхливу діяльність таких велетнів, як Річ Посполита, Московія, Османська імперія, і було перетворене в арену жорстокої боротьби між Польщею і Туреччиною. Молдавське князівство не могло відігравати самостійної ролі у конфліктах його сусідів, однак для воюючих сторін було важливо мати над ним контроль зі стратегічно-територіальних міркувань⁴⁴.

Б.Хмельницький умілими дипломатичними діями зумів розв’язати ряд складних питань своєї зовнішньої політики: відвів загрозу від Московської держави, на допомогу і підтримку якої розраховував, здійснив план зробити Молдавію союзницею, зберіг мирні відносини з турецьким султаном і кримським ханом в інтересах України, ізолював шляхетську Польщу від Оттоманської Порти, Кримського ханства і Молдавії. Все це мало велике значення для України.

¹ Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy: v 11 t., 12 kn.* / Redkol. P.S.Sohan' (golova) ta in., K.: Nauk. dumka, 1996, T.9, Kn.1 (1650-1654).– 880 p

² Bojko I., Golobuckij V., Guslistyj K. *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej*, M.: Izd-vo AN SSSR, 1954, 112 p.; Golobuc'kij V. *Diplomatičeskaja istorija osvoboditel'noj vojny ukraïnskogo naroda 1648-1654 gg.*, K.: Gos.izdat. polit.lit.USSR, 1962, 360 p.

³ Smolij V.A., Stepankov V.S. *Ukraïns'ka nacional'na revoljucija HVII st. (1548-1676 rr.)* / Serija “Ukraïna kriz” viki”, K.: Vidavnicij dim “Al”ternativa”, 1999, V.7, 352 p.

⁴ Zhukovs'kyj A. *Istorija Bukovyny. – Chastyna persha do 1774 r.*, Chernivci: Redakcijno-vydavnychij viddil oblpoligrafvydavnu, 1991, 120 p.

⁵ Mohov N.A. *Moldavija v jepohu feodalizma*, Kishinev: Izd-vo “Kartja moldovenjaskje”, 1964, 440 p.

⁶ Kostin M. *Litopys zemli Moldavii' vid gospodarja Aarona v cej bik*, p. 102.

⁷ Zhukovs'kyj A. *Istorija Bukovyny. – Chastyna persha do 1774 r.*, p. 70.

⁸ Mohov N.A. *Moldavija v jepohu feodalizma*, p. 327.

⁹ *Bukovyna: istoryčnyj narys*, Chernivci: Zelena Bukovyna, 1998, p.50.

¹⁰ *Istoricheskiy svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV – nachale XVIII v. – Dokumenty i materialy v treh tomah*, p. 225.

¹¹ Galenko O.I. *Dyplomatičeskaja istorija Kryms'kogo hanatu (seredyna HV st. – 1783)* // *Narys z istorii dyplomatii' Ukrai'ny* / O.I.Galenko, J.M.Kamins'kyj, M.V.Kirsenko ta in. pid red. V.A.Smolič, K.: Vydavnychij dim “Al”ternatyva”, 2001, p. 236.

¹² Kostin M. *Litopys zemli Moldavii' vid gospodarja Aarona v cej bik*, p. 102.

¹³ Kostin M. *Litopys zemli Moldavii' vid gospodarja Aarona v cej bik*, p. 102

¹⁴ *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej: Dokumenty i materialy v 3 t.*, p. 123.

¹⁵ *Ocherki vnesnepoliticheskoj istorii Moldavs'kogo knjazhestva (poslednjaja tret' HIV – nachalo HIIH v.)*, Kishinev: Shtiinca, 1987, p.206.

¹⁶ Kostin M. *Litopys zemli Moldavii' vid gospodarja Aarona v cej bik*, p. 103.

¹⁷ Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy*, V.9, p. 71.

¹⁸ *Akty odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskoju komissieju*, V.8, p. 352.

¹⁹ *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej: Dokumenty i materialy v 3 t.*, V.2, p. 436.

²⁰ *Istorija Ukrai'ny v dokumentah i materialah*, V. III, p. 200.

²¹ Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy*, V.9, p. 34.

²² Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy*, V.9, p. 35.

²³ *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej: Dokumenty i materialy v 3 t.*, T.2, p. 429.

²⁴ Bojko I., Golobuckij V., Guslistyj K. *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej*, p. 63.

²⁵ Bojko I., Golobuckij V., Guslistyj K. *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej*, p. 450-451.

²⁶ *Zherela do istorii' Ukrai'ny-Rusy*, T.12, Materialy do istorii' ukrai'ns'koi' kozachchyny, T.5. (Akty do Hmel'nychchyny (1648-1654) / Zibrav i vydav Myron Korduba, L'viv, 1911, p. 144.

²⁷ *Istorija Dona (s drevnejshih vremen do padenija krepostonogo prava)*, Rostov: Izd-vo Rostovskogo un-ta, 1973, p. 146.

²⁸ *Akty odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskoju komissieju*, V.8, p. 342.

²⁹ *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej: Dokumenty i materialy v 3 t.*, V.2, p. 424.

³⁰ *Akty odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskoju komissieju*, V.8, p. 342.

³¹ *Zherela do istorii' Ukrai'ny-Rusy*, V.12, Materialy do istorii' ukrai'ns'koi' kozachchyny, V.5, p. 139.

³² Kryp'kevych I.P. *Bogdan Hmel'nyč'kyj / Vidp.red. F.P.Shevchenko, I.P.Butych, J.D.Isajevych*, 2-e vyd, vypravlene i dopovnene, L'viv: Svit, 1990, p. 109.

³³ Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy*, V.9, p. 67.

³⁴ *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiej: Dokumenty i materialy v 3 t.*, V.2, p. 446.

³⁵ *Istorija Ukrai'ny v dokumentah i materialah*, V. III, p. 197.

³⁶ *Istoricheskij svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV – nachale XVIII v. – Dokumenty i materialy v treh tomah*, V.II, p. 225.

³⁷ *Zherela do istorii' Ukrai'ny-Rusy*, V.12, p. 139.

³⁸ *Zherela do istorii' Ukrai'ny-Rusy*, V.12, p. 141.

³⁹ *Zherela do istorii' Ukrai'ny-Rusy*, V.12, p. 326.

⁴⁰ Kostin M. *Litopys zemli Moldavii' vid gospodarja Aarona v cej bik*, p. 103.

⁴¹ Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy*, V.9, p. 80.

⁴² *Istoricheskie korni svjazej i družby ukrainskogo i moldavs'kogo narodov*, K.: Nauk. dumka, 1980, p.79.

⁴³ Grushevs'kyj M. *Istorija Ukrai'ny-Rusy*, V.9, p. 85.

⁴⁴ *Bukovyna: istorychnyj narys*, Chernivci: Zelena Bukovyna, 1998, p.103.

УДК 929(477)ХОМИШИН

© Oleksandr RUSNAK
(Chernivtsi)

BISHOP HRYHORII KHOMYSHYN: FAMILY ENVIRONMENT AND EARLY YEARS OF LIFE

In the article is highlighted the influence of family environment on the formation of personality of Hryhorii Khomyshyn. Are systematized and analyzed previous research on the issue. Are disclosed milestones of early biography of future Bishop. Are characterized his first steps in studying. Is marked a positive effect of relatives surroundings. On the base of metric books and family legends is traced genealogy of Beatific. It is noted on the proximity of worldview of H. Khomyshyn and the family of Simovych.

Keywords: Hryhorii Khomyshyn, Beatific, martyr, Bishop, family environment, early biography.

О. РУСНАК
(Чернівці)

ЕПИСКОП ГРИГОРІЙ ХОМИШИН: РОДИННЕ СЕРЕДОВИЩЕ І РАННІ РОКИ ЖИТТЯ

Постать єпископа Григорія Хомишина у різні часи викликала живавий суспільний і науковий інтерес. Попри значну кількість публікацій про його життя та діяльність, досі ряд аспектів потребують глибшого вивчення. Серед таких – ранній період формування світогляду, коли на юного Григорія найбільше впливало родинне середовище чи селянська інтелігенція в особі місцевого пароха й учителя.

Опрацювання метричних книг церкви села Гадинківці дало змогу точно визначити імена найближчих родичів і пращурів Г. Хомишина. Його батьки – Лука й Вікторія Хомишин. Батьками Луки були Іван Хомишин та Доміцеля Гедик, а Вікторії – Йосип Фірманюк і Юліана Подбільська. По лінії батька єпископа відомі імена його двох прадідусів – Андрія Хомишина й Никифора Гедика. У записах метричних книг вказано, що вони усі селяни. У Григорія було троє братів: Іван, Теодор та Микола. Тобто він був наймолодшою дитиною у сім'ї. За родинними переказами, усі брати зберігали приязні стосунки.

Важливу роль у формуванні поглядів юного Григорія відіграла родина місцевого педагога Івана Сімовича, з якої вийшли вчителі, священики, лікарі, музиканти, інженери. У випадку Г. Хомишина теж, саме перший вчитель помітив його здібності та наполіг аби батьки після закінчення парафіяльної школи віддали сина далі в науку. Так він став одним з перших вихідців з Гадинківців, що здобули гімназійну, а потім і вищу освіту.

Дякуючи своїй бабусі Юліані та вчителю Івану, на момент вступу в Тернопільську гімназію,